

El mar, una frontera infranquejable?

L'experiència de corsos i sards, dues poblacions històricament d'esquena al mar

Miguel Doñate Sastre* i
Pablo Romero Noguera**

El present article pretén recollir un seguit de reflexions que tot d'una hem començat a desenvolupar arran de l'impacte de les nostres pròpies experiències etnogràfiques a Còrsega i Sardenya i la dinàmica que s'està generant en el grup de discussió sobre etnologia marítima constituït encara no fa un any sota el paraigua del Museu Marítim de Barcelona.

Per a alguns podria semblar paradoxal que uns illencs no interaccionessin amb la mar; d'altres ho considerarien producte d'uns contextos particulars i excepcionals, tot i que sembla que la quotidianitat històrica de nombroses illes d'arreu del món ens demostrarien que illa/illenc no ha de suposar automàticament cap de les moltes interaccions que es poden generar amb la mar. Més aviat podríem pensar que aquesta imatge respondria a una projecció romantitzada per part de l'imaginari continental, que veu en la mar només una porta, quan per a les illes tot sovint esdevé una tanca. No en va trobem en l'aïllament un tret característic a totes les illes.

Però ara no volem ni podem explicar la realitat de totes les illes, ni dels vincles, ni de les relacions, ni dels usos que les seves poblacions fan de la mar, ja que som davant d'un món nou per a nosaltres, on ha estat l'atzar, o millor encara, el corrent, allò que ens ha dut a aquestes qüestions.

Tots dos desenvolupem les nostres recerques dins de l'àmbit de l'antropologia jurídica i arribarem a aquestes illes mediterrànies empesos per l'interès pels sistemes jurídics vindicatius. Igualment, tendirem cap al seu interior, a conèixer al si de societats agropastores, en ser els pastors, en aquest racó de la Mediterrània, els baluards històrics d'aquests drets. És a dir, de bon principi, el nostre propi objecte d'estudi ens allunyava del mar. Però, d'aquest allunyament, no en fou responsable només la nostra elecció, sinó que, com esperem mostrar en les properes pàgines, hi ha un munt de factors que explicarien aquest manera de viure generalitzada de corsos i sards d'esquena al mar.

Alguns d'aquests factors, com ara els atacs berberiscs o les malalties associades a les zones baixes properes al mar, serien prou coneguts i comuns dins la història de la Mediterrània, i d'altres, com el tipus d'organització socioeconòmica o les constants ocupacions per part de potèn-

cies estrangeres motivades per la seva condició d'enclavament estratègic, serien aparentment més específics d'aquestes illes; tots ells ens ajudaran a entendre el perquè d'aquest replegament. Un replegament que, tot i no ser total, ha atorgat històricament a la mar un paper particular dins de l'imaginari de les respectives poblacions indígenes, i ha fet que la immensa majoria la considerés com la frontera que delimita, però també constreny, el seu univers, alhora que, en determinades situacions, esdevé l'espai liminar a creuar en el seu trànsit del conegut al desconegut.

■ CÒRSEGA

Miguel Doñate Sastre

Abans de submergir-nos en reflexions de caire històric, sociològic, econòmic, polític..., per mirar de copsar els vincles que els corsos han establert amb la mar, el que significa per a ells (si és que significa quelcom), i fins i tot provar de detallar en quins usos, pràctiques, etc., es materialitzaria aquesta relació, aquesta significació, voldria començar amb una reflexió que a priori podria semblar pròpia d'una geografia «d'anar per casa». Una reflexió que, sense donar resposta a la qüestió principal que aquí ens ocupa, incidiria novament en aquell procés que ja avançàvem en la introducció i que implicaria un replantejament crític de tot allò en què pensem en llegir el mot *illa*.

Quan un s'aproxima per primer cop a Còrsega, sigui per mar o aire, i sempre que el temps ho permeti, es troba sobtadament davant d'un bon grapat de muntanyes al bell mig del mar, que, amb els seus quaranta-dos cims d'entre 2.000 i 2.700 m, poc té a envejar a les grans serralades continentals. Un paisatge que a més d'un pot fer dubtar de trobar-se davant d'una illa o del que creu que hauria de ser una illa. Seria aquesta primera impressió la que explicaria que gairebé tothom parli de Còrsega com d'«une montagne dans le mer», cita erròniament atribuïda a F. Ratzel i que simplificaria el que realment és. Realment, Ratzel escrigué «un pays de montagnes dans le mer» (1899:319),¹ frase molt més oportuna en transcendir la pura descripció física. Però encara es pot anar més enllà

perquè, si aquest paisatge faria repensar al forà què és una illa, què provocaria a l'indígena que hi viu?

Esbrinar què evoca aquesta imatge a uns i altres no resulta gaire fàcil, tot i que, com anirem veient, disposem de prou elements com per fer-nos-en una primera idea. Poden servir, a tall d'exemple, la cobdícia que aquesta despertava entre els seus veïns continentals (genovesos, catalanoaragonesos, francesos...), que, seguint el símil de Braudel (2001),² hi veien un oasi dins del gran desert que és el mar; o, des de l'altra banda, la visió de l'illa com una mena de presó, com m'explicaven molts dels meus informants de més edat en relatar-me que mai no l'havien abandonada o que, si ho havien fet, havia estat quan anaren a alguna de les guerres. Es allò que dèiem al començament: des de terra ferma veuríem en el mar una magnífica via de comunicació; en canvi, des de l'illa, el mar seria també causant de transformar la insularitat en aïllament, en incomunicació.

Però la geografia encara dóna més de si a l'hora d'analitzar aquesta particular relació amb la mar. Si agafem com a referent l'anàlisi que en fa Braudel (2001) amb la seva història immòbil,³ i continuant amb la idea que estava exposant, Còrsega es veuria descrita, per molts dels elements que planteja, per dues de les seves categories: la d'illa i la de muntanya.⁴ Un fet, aquest, que posaria llum a l'hora d'analitzar les causes i les conseqüències d'aquesta vinculació amb el mar. Per exemple, hom pot suposar que la muntanya i el que està relacionat amb ella augmentaria encara més aquest distanciament simbòlic de la mar, però, tot i ser veritat per diversos aspectes que de ben segur aniran sortint, trobem com també és un dels factors que promouria un particular vincle amb la mar. Braudel parla de les muntanyes com a autèntiques fàbriques d'homes que enviarien els seus excedents cap a les terres baixes; ara bé, l'orografia de l'illa deixa clar que aquests espais no abunden, així que, un cop omplerts, només restaria la solució de foragitar aquesta població cap a d'altres mons. Una solució històricament constant, com mostra l'anàlisi dels seus fluxos migratoris,⁵ fins al punt que actualment es parla de «diàspora corsa» per referir-se a la ingent població d'origen cors disseminada pel món,⁶ a la vegada que recull el caràcter paradoxal d'aquesta situació: donar

l'esquena a la mar tot i ser imprescindible per garantir quelcom més que la supervivència.⁷ Perquè no hi ha dubte que darrere d'aquesta mena de mecanisme de control demogràfic s'amagaria el coneixement per part dels corsos del seu medi i del grau d'explotació a què pot ser sotmès, com també un reconeixement de la seva incapacitat per trobar una solució menys traumàtica a nivell individual i col·lectiu. Tot i que ara no és ni el moment ni el lloc, voldria assenyalar que crec que no m'aventuro en titllar de traumàtica aquesta situació, ja que, si ens basem en les dades etnogràfiques que he anat recopilant per a la meua recerca sobre com es viu l'absència d'éssers estimats o sobre la importància històrica de la família en un sentit extens -que encara avui es mantindria-, amb observacions primerenques sobre les associacions d'emigrats o d'altres associacions i institucions de l'illa, així com dels discursos institucionals, associatius, identitaris..., hom podria arribar a la conclusió que es troba davant de quelcom més que una malenconia, que s'enfronta gairebé a un problema «nacional».

Vist aquest, diguem-ne, primer ús de la mar i de la relació que d'ell se'n deriva, que, tot i reduir-se a concebre la mar com a lloc de trànsit, és segurament la més important de les establertes històricament pel conjunt de la població autòctona, ara és un bon moment per abordar alguns dels principals motius que han portat els corsos a mirar terra endins. Uns motius que, com anirem veient a continuació, tot i anar desapareixent en l'actualitat, continuen presents en l'imaginari de gran part de la població.

Hi ha un primer motiu, cronològicament parlant, que cal tenir en compte malgrat haver desaparegut fa segles. Es tracta dels atacs berberiscs que, especialment durant l'edat mitjana, assolaren gran part de la Mediterrània occidental i que condicionaren l'establiment d'assentaments a la costa. Si a aquesta inseguretat hi afegim les condicions insalubres de moltes de les terres baixes properes a la mar, és fàcil comprendre la malfiança que despertava la costa entre la població de l'illa. Una malfiança agreujada per la contínua presència, en aquesta part del territori, dels diferents ocupadors que han anat passant per l'illa. Tots ells, des dels fenicis al segle VI aC, passant per pisans o genovesos, fins als francesos -com a mínim durant les

primeres dècades de la seva ocupació-, no valoraven l'illa més enllà de la seva condició d'enclavament estratègic en el camp comercial i militar, així que s'assentaren a la costa, des d'on provaven d'exercir el seu poder sobre el conjunt de l'illa, tot recolzant-se en puntuals incursions cap a l'interior. Així s'anava construint una imatge negativa de la costa (i del mar), ja que s'hi s'associava inseguretat, insalubritat i, el que intueixo que esdevindria més important, una essència anticorsa. Malgrat les meves limitacions pel que fa a la història de cadascun dels pobles i ciutats de l'illa, gosaria afirmar que la totalitat de les poblacions arran de mar (que tampoc són tantes) tindrien la seva fundació en els objectius dels ocupants. Així doncs, aquestes poblacions haurien estat fonamentalment les dels forans -els no corsos-, les dels ocupants i opressors, les de les cultures estranyes, alienes, amb altres valors i costums, en definitiva, amb una cosmovisió diferent.

Ara bé, de la mateixa manera que no resulta gens precís imaginar una societat corsa lliurada a la mar, negar l'existència de certes vinculacions dels corsos o d'una part suposaria igualment desdibuixar la realitat. Per exemple, que les poblacions d'arran de mar tinguessin el seu origen en els successius ocupants no nega que en aquestes hi pogués viure població autòctona, o que, el que és encara més rellevant de cara a possibles vinculacions, existissin poblacions diguem-ne d'origen illenc vora el mar. A Còrsega, aquest fenomen, present també en altres indrets mediterranis com ara el nostre Maresme, té el seu millor exemple en el Cap Cors, amb unes poblacions que es caracteritzarien per trobar-se a una distància prudencial del mar, sobre dels penya-segats, com Nonza, o dalt de les muntanyes costaneres, com Siscu, i que alhora posseirien una mena de satèl·lits a tocar del mar. La presència d'aquests satèl·lits denota sens dubte una més estreta relació amb la mar (hi ha un reconeixement dels capocorsins com a mariners, comerciants...),⁸ tot i que també eren emplaçaments de pastures d'hivern. Aquest ús del litoral com a terrenys de pastures és encara més visible a la resta de l'illa, ja que una gran part pertany a comunitats de l'interior situades a desenes de quilòmetres i dies de camí.

Si durant segles els habitants (temporals) d'aquestes



terres són quatre pastors amb les seves bèsties, els quals no feien cap cas al mar, a partir del segle XVIII s'inicia un progressiu creixement d'assentaments estables que aviat reivindicaran la seva independència dels pobles mare, com per exemple Bastelicaccia de Bastelica.⁹ Ara bé, la majoria d'aquests s'orientaren cap a una economia preponderantment agrícola,¹⁰ i la mar continuà sent ignorada majoritàriament. Quelcom de semblant succeí amb els satèl·lits de les viles de vora el mar en veure augmentar progressivament la seva població durant aquest període, tot i que amb especial intensitat des de finals del segle XIX.

Darrere d'aquest creixement s'hi trobaria la confluència de processos migratoris diferents. Un seria una versió particular de l'èxode rural, en la qual el tradicional binomi camp-ciutat amplia el seu significat. *Camp* servirà per referir-se a l'interior, a la muntanya, a una economia agropastora (fonamentalment de subsistència), i *ciutat*, a la costa, a poblacions que creixen, a unes economies (agricultura, comerç, serveis...) en què la mercantilització juga un paper creixent. Fins i tot podríem parlar en el sentit de tradició i modernitat, o de genuí i estrany, una mena de versió actualitzada d'aquella percepció de la costa com a terra de forans però on ara no només hi conflueixen les cosmovisions alienes, sinó on també es gesta una nova forma de copsar la pròpia cosmovisió.

També té la seva importància el que podríem denomi-

nar com a «transformació del model de distribució poblacional». A grans trets podríem dir que el model generalitzat històricament d'assentament consistiria en una *paese* («municipi») -normalment ubicat en els llocs més segurs, és a dir, elevats, difícilment comunicats...-, i un seguit de *paesoli* («pedanies») que s'anirien formant a posteriori al llarg dels territoris municipals. Si a aquesta recerca de la seguretat hi afegim la infinitat de valls angostes que poblen l'illa, la deficiència històrica en infraestructures que encara avui s'arrossega i el seu caràcter endogàmic, independent..., hom es pot imaginar el grau d'aïllament en què vivien. Precisament aquest procés, que conjuga en molts casos un progressiu abandó de les viles principals i un creixement de les secundàries, té molt a veure evidentment amb millores en infraestructures, però també amb canvis que es vénen donant des del segle XIX en valors com ara la seguretat, que entesa com al tant anirà a la baixa, o la comunicació, que anirà a l'alça.

Igualment hi hauria la immigració externa, que ja apuntava en parlar de l'establiment d'assentaments per part dels ocupants o de la demografia actual de l'illa. En el cas dels primers, parlariem de funcionaris de tot tipus, comerciants..., indispensables per a l'ocupació genovesa i francesa, i que en un sentit poètic es diria que vivien cara al mar, cercant a l'horitzó la mare pàtria, però també d'immigrants, especialment italians, en busca d'una oportunitat. Els italians han estat un flux migratori constant a l'illa, no només els ciutadans de les potències ocupants, sinó també d'altres territoris peninsulars i de la veïna illa de Sardenya, la qual cosa es manté fins a l'actualitat.¹¹ Em resulta difícil enumerar tots els motius que els dugueren a fer el salt. La proximitat n'és un, sens dubte, com ho és també l'economia, perquè, tot i ser molt més pobre que la de la França continental, era millor que la dels respectius territoris. Però, sigui com sigui, existeix una mena de relació d'atracció entre l'illa -especialment de la zona nord-est-¹² i Itàlia, i gairebé de germanor entre l'illa i Sardenya,¹³ que no pot deixar-se de banda a l'hora d'analitzar aquests moviments.

A aquest flux migratori, hi afegiríem el dels magribins arribats durant els darrers seixanta anys. De fet, només els marroquins ja representen més del 50% de la població

estrangera actual que, sumats als tunisians i algerians, se situa per sobre del 60%. També els portuguesos mereixen menció en ser avui el segon origen més nombrós. I, pel que ens toca, podem citar també els espanyols.

Vist així, s'entén per què Ravis-Giordani (2003) veu com a paradoxal la situació que viu Còrsega des del segle XIX en el context de la Mediterrània occidental, ja que és al mateix temps terra d'emigració i d'immigració. Ja hem vist l'empremta que la immigració produïa en l'imaginari individual i col·lectiu dels illencs i el paper que atorgava a la mar, però hom podria preguntar-se quins serien els efectes de la immigració sobre la població i sobre la mar, més enllà de les associades a la figura de l'ocupant. Justament per això vull parlar de la immigració francesa com a immigració exterior, malgrat que alguns la considerarien interior o fins i tot mers moviments dintre d'un estat. Aquesta immigració ha estat més o menys present des de l'ocupació de l'illa, si bé és durant el darrer segle quan ha augmentat més notablement i s'ha fet especialment visible, malgrat les dificultats de reconèixer aquests moviments interns en els censos oficials si tenim en compte el trasbals demogràfic que patí l'illa.¹⁴ Potser l'excepció d'aquesta invisibilitat oficial seria la dels prop de vint mil *pieds-noir* arribats l'any 1962, una visibilitat que explicaria en part el protagonisme d'aquest fet en el conflicte polític que viuria l'illa els darrers temps.¹⁵ Parlar en termes de població francesa o de població corsa no respon en aquest moment a lògiques polítiques, ni a lògiques sociològiques o fins i tot demogràfiques, sinó que respon a la meua voluntat de reflectir la realitat que he pogut observar i compartir durant el meu treball de camp etnogràfic. Parlo en un sentit d'identitats, de reconeixements, transcendent la lògica històrica d'ocupat o ocupador o de la seva condició d'autòcton o no, totes elles reals, però avui massa difuses. És com es reconeixen els uns als altres i viceversa, un món prou definit on uns i altres es reconeixen i es distingeixen com a «corsos» o com a «francesos», i on també hi ha un espai -molt més definit en l'imaginari cors- per als magribins, anomenats *àrabs*, i per als *forans* o *estrangers*. És prou visible, en aquesta construcció, la diferenciació que estableixen els corsos dels altres: uns, més propers, els francesos, amb qui com a mínim compartirien el ma-

teix estat; després hi hauria els altres indefinits (amb qui millor encaixaria la figura del forà tradicional), i, finalment els *àrabs*, que apareixerien com l'antagònic, com l'altre rebutjable. En part, aquesta diferenciació seria una resposta actualitzada -seguint els mecanismes tradicionals- a la nova realitat social de l'illa, un intent de posar ordre, de regular les relacions socials, en una societat en què la família ho era gairebé tot i fora de la qual poc de bo hi podia haver; és un món de binomis *amicizia-inimicizia*, *ospitalità-ostilità*.

Així com els atacs berberiscs i corsaris o les successives ocupacions suposaven que el mar fos percebut com el responsable d'aquestes malaurances i provocava en els corsos sentiments d'inseguretat, rebuig, malfiança vers el mar i la costa per extensió; les migracions, en un i altre sentit han dibuixat la mar com a espai de trànsit de persones i de comunicació entre cultures. Així, doncs, podrà ser viscuda positivament o negativament depenent de cada context i dels mateixos protagonistes, tot i que aquest darrer fenomen es focalitzaria en els pobles i ciutats costaneres que en certa forma històricament ja havien estat oberts, encara que relativament, a la mar amb activitats molt menys desenvolupades del que hom es pot imaginar, com la pesca¹⁶ o el comerç.¹⁷

Així, ens trobem que el que resultava comú històricament entre els corsos, allò de viure d'esquena al mar per motius com ara la geografia (muntanyes, valls angostes, etc.), la distribució demogràfica (fins al segle XIX concentrada a l'interior), el sistema socioeconòmic, o valors com la seguretat o la independència, continua tenint cert influx en les generacions actuals de corsos de l'illa, bé perquè continuen reproduint a grans trets aquest model de vida tradicional o simplement perquè reproduïen un imaginari que conscientment o inconscientment continua transmetent-se.

Ara bé, he deixat conscientment pel final dos elements que podrien estar alterant aquesta percepció de la costa i el mar en afegir nous usos a aquests espais. Estaríem parlant d'un ús lúdic de la platja i del turisme. Són els dos fenòmens més recents de tots els exposats i tot just comencen a deixar sentir la seva empremta en aquest imaginari. Són dos elements estretament lligats, ja que són

els turistes els majors demandants de platja,¹⁸ ports esportius, esports aquàtics... Així doncs, tenen en una determinada forma d'explorar la mar una nova font de riquesa. Però això també té els seus inconvenients ja que transforma dràsticament el territori i fins i tot la manera de fer de les persones que l'habiten. El turista d'avui no és el viatger d'antany que cercava l'autenticitat corsa; el turista d'avui vol infraestructures, serveis i una població disposada que ho acompanyi. Sense ser un profund coneixedor de les problemàtiques associades al turisme, puc apuntar que existeixen múltiples debats i actors, des dels que creuen en la necessitat de fugir del turisme als que creuen en el turisme però sense arribar a la «balearització», els que volen potenciar el turisme interior associat a un respecte per la natura, per la cultura i costums corsos, etc. Encara s'ha de veure l'impacte del turisme en l'imaginari cors, tot i que he pogut observar, en algunes de les persones amb les quals he conversat, la certesa que aquell sistema de classificació i de reconeixement de què abans parlàvem i de les relacions que se'n deriven està trontollant.

Un dels dubtes més recurrents és on se situaria el turista dins de l'esquema que hem fet, ja que no respon exactament a la categoria del forà, no hi viu ni es relaciona veritablement amb la gent, fins i tot moltes vegades no mostra respecte cap als costums, els valors, la cultura d'aquest territori... Llavors no existiria el deure de l'*ospitalità*, és a dir, teòricament les relacions amb ells es mourien entre la indiferència i l'*ostilitat* (si hi hagués qualsevol tipus d'ofensa). Ara bé, són conscients que la indiferència i l'*ostilitat* no són una bona solució si volem mirar de potenciar el que ara mateix sembla una de les poques solucions per sortir de la situació econòmica en què es troba l'illa.

Un altre cop el mar és una frontera permeable que porta a l'illa el desconegut, sinó l'enemic, que introdueix transformacions, que produeix trasbalsos... Ara resulta més difícil que mai viure d'esquena al mar. En un món com l'actual el que representa l'interior té dificultats per respondre. L'interrogant a respondre serà si l'interior serà capaç d'oferir alternatives, si aquest podrà ocupar el rol que tradicionalment ha ocupat la costa o si serà un altre cop el que representa la costa qui oferirà respostes sentenciant definitivament allò que representava l'interior.

■ SARDENYA

Pablo Romero Noguera

«*Furat chie furat in domo o chie venit dae su mare*»¹⁹

Aquest és un proverbi sard que ens parla de l'abigeat, la pràctica consuetudinària del robatori de bestiar. És conegut que a Sardenya aquesta pràctica té una història llarga i, per tant, és contemplada per costum com a quelcom «normal»: els sards hi són habituats i el costum l'ha normativitzat jurídicament, se n'ha establert com i on s'ha de practicar, els límits dins dels quals no constitueix ofensa, se n'obliga fins i tot la pràctica, o si més no se la incentiva, per exemple quan es tracta de demostrar la vàlua d'un jove, la seva destresa, la seva *balentia*.²⁰ Sense voler endinsar-nos més del compte en la complexa fenomenologia de l'abigeat a Sardenya, cito aquest proverbi ja que reflecteix una certa concepció del mar, frontera natural per a uns illencs acostumats a fer vida d'esquena a ell, tal com hem tractat de resumir en el títol i tractem de donar-ne alguns indicis en aquests apunts sobre les dues grans illes germanes de la Mediterrània occidental.

Robar a casa (*furare in domo*), és a dir, robar el veí, l'amig, el conegut, aquelles persones que tens a prop, de les quals coneixes els hàbits, la forma com gestionen els béns, etc., i que per tant confien en tu, és una gran ofensa, precisament perquè fent-ho traeixes aquesta confiança que permet una vida tranquil·la en l'àmbit de la llar, del veïnat o fins i tot de la pleta, que si bé acostuma a estar lluny de casa, es pot considerar com una extensió de l'àmbit domèstic més controlable. Enfront d'això, de la tranquil·litat i confiança del propi cau, hi ha la vida «salvatge» lluny de casa, sotmesa a les inclemències meteorològiques i sobretot als eventuais sobresalts relacionats amb la rapinya humana, els bandits, els lladres de bestiar; una vida sempre desperta que requereix l'alerta perpètua del pastor (d'aquí la imatge clàssica del pastor que dorm amb un ull sempre obert).

Doncs bé, d'una manera similar a com les regles de l'exogàmia prescriuen el casament en un marge intermedi entre l'excessiva proximitat de sang i la llunyania que exclou l'aliança i la necessitat d'establir vincles i pactes, o

a com els grups humans de tot el món han establert un esquema segons el qual l'hostilitat queda exclosa entre parents propers i en canvi és oberta a la guerra quan la relació sobrepassa els límits del clan, el llinatge o la tribu, segons el cas, amb la construcció d'un territori entre ambdós marges en què és possible la hostilitat però també la composició pacífica del conflicte, l'esmentat proverbi sard prescriu la «normalitat» -o, podríem dir, la tolerància davant- del robatori de bestiar -d'aquí l'existència d'un terme com *abigeat*, comú a totes les llengües neollatines- quan no és *in domo* ni és comès per algú que ve *dae su mare*. En aquest marge, el robatori de bestiar no és ofensiu, o fins i tot, com diu Pigliaru, no és ni tan sols robatori. Igual com el matrimoni és desitjable o el conflicte/ofensa, componible.²¹

Així doncs, la llunyania permet la guerra oberta, prosciu el matrimoni i converteix l'abigeat en ofensa. I de quina llunyania parlem? En el nostre cas la defineix amb nitidesa el mar. Si en totes les cultures hi ha un imaginari sobre el desconegut, l'incògnit, que és allò llunyà, a Sardenya -particularment a la Barbagia, àmplia zona interior muntanyosa, d'economia prevalentment agropastora, on desenvolupa la meua recerca sobre el dret vindicatiu- ho delimita el mar, representació clara, natural, empírica, d'allò que simbolitza històricament l'estranger i potencialment el perill, l'indesitjable: la realitat del conqueridor, del colonitzador que tant ha fustigat els illencs. Més endavant tornarem a això.

Maurice Le Lannou, geògraf de l'escola dels *Annales* i seguidor de la línia iniciada per Vidal de La Blache, mestre dels seus mestres i fundador de la geografia humana, va fer als anys trenta del segle xx un important i influent estudi sobre Sardenya,²² on diu: «I sardi sono da molto tempo ai margini della vita marinara: su 2.400 proverbi raccolti nell'isola, soltanto 3 riguardano il mare» (1979:5). Desconec si un d'aquests tres proverbis és el que hem citat per encapçalar aquest text, però si ho fos, ara podríem afegir-hi: «[...] i un d'ells ho fa per marcar una frontera, com a recurs retòric que el situa precisament al marge de la centralitat de la vida, que més aviat es desenvolupa a l'interior de l'illa». Le Lannou, que titula el seu llibre fent referència al conflicte històric pastors-pagesos, argument

central segons el qual el sistema comunitari de gestió de la terra i els recursos trobaria origen en aquest conflicte,²³ implícitament situa el mar als marges de la vida sarda. I, de fet, introdueix el seu llibre parlant d'unes quantes característiques que fan de l'illa un indret peculiar respecte de les altres illes i de la Mediterrània en general, entre les quals no és menor l'«inesistenza d'una vita marinara» (1979:4). Tots els indicadors de l'època en què fa l'estudi situen Sardenya en una posició marginal pel que fa a la vida relacionada i/o depenent del mar, fet significatiu i a priori sorprenent si tenim en compte que és una illa. «Non ci sono, nel Mediterraneo, coste così poveramente dotate di strutture portuali come le coste sarde»: el que era amb diferència el principal port de mercaderies, Cagliari, ocupava en aquell temps un lloc molt modest entre els ports italians; Porto Torres i Olbia, que el seguien en importància, molt modestos en qualsevol dels casos, devien la seva existència i origen a la unitat italiana i depenien d'aleshores ençà del *continente*.²⁴ La resta no és res, i en qualsevol cas ni tan sols és sard, diu textualment Le Lannou: l'Alguer, petit port de pescadors de la costa occidental, està poblat per catalans arribats durant el segle xvi; Carloforte, al sud, té una població de pescadors d'origen genovès (els *tabarchini*) que conserven la seva llengua i els avantpassats dels quals arribaren a finals de la primera meitat del segle xviii provinents de l'illa tunisenca de Tabarca.²⁵

Per a Le Lannou, a més a més, aquesta inexistència de *vita marinara* explicaria (és a dir, en seria causa) la insòlita, dins el marc mediterrani, debilitat del desenvolupament urbà a Sardenya. Le Lannou ens en dóna més mostres estadístiques (1979:4). Però pel cas, de nou ens trobem que d'aquesta escassa vida urbana i cosmopolita, gran part ha estat vista històricament pels habitants interiors de l'illa com a quelcom aliè, no sard: no en va nuclis com Càller, Bosa o l'Alguer han representat l'invasor i han estat, en el passat, els centres de la vida dels colonitzadors catalans, aragonesos o pisans, respectivament. És a dir, els pocs nuclis urbans de certa importància tenen un origen o un desenvolupament relativament recent i són fruit d'invasions estrangeres. Encara avui, Càller, que va ser centre políticoadministratiu de la colonització catala-



noaragonesa, i després de la piemontesa i italiana, i que actualment és la ciutat més important de l'illa a tots els nivells, sovint és considerada com a no sarda, bastarda, filla d'una història que no és la de la Sardenya interior, d'alguna manera bastió de la identitat sarda més irredempta. A la Barbagia, Càller encara conserva el nom que se li ha donat tradicionalment: *Casteddu*, és a dir, «castell», pur reflex de com era vista la ciutat llavors, un castell a la llunyania, elevat sobre el turó que actualment, com a Barcelona, separa la ciutat de l'interior, baluard fortificat del poder estranger que els ha oprimat històricament.

Òbviament entrem en el terreny de les «identitats», de les essències, d'aquí que un dels indicadors d'aquesta «impuresa» de la capital sarda sigui l'escàs ús social de la llengua sarda. A nivell de conversa de cafè, per entendre'ns, a Orgòsolo m'he trobat amb l'argument recurrent de la poca utilització de *sa limba* (la llengua) com a mostra de la «pèrdua d'identitat»: fins i tot la majoria de pobles de la Barbagia, en principi reserva indiscutible d'aquesta suposada identitat sarda més pura, són criticats pels orgolesos perquè els pares deixen de parlar sard als seus fills i adopten l'italià com a llengua d'ús habitual. En aquest i altres sentits, doncs, Càller, la ciutat més cosmopolita de l'illa, representa un extrem en aquesta oposició puresa/impuresa, que sovint «sobrevola» aquesta realitat geogràfica interior/costa de la qual estem parlant, per assenyalar aquest divorci dels sards respecte del mar.²⁶

Tenim multitud de fenòmens de caire identificador d'aquest tipus en els quals podríem aprofundir; en citaré només dos altres exemples, ambdós amb resonàncies alhora acadèmiques i «populars». Giovanni Lilliu, reputat arqueòleg i estudiós de la civilització nuràgica,²⁷ parla de «la costant resistència sarda» per reincidir sobre un dels mites ètnics illencs, la proverbial resistència del «poble sard» enfront de totes les agressions, conquestes i invasions que ha patit.²⁸ Com els bascos a la península Ibèrica, els *barbarigis* -i, per extensió, tots els sards que s'adhereixen al mite- s'enorgulleixen de no haver estat envaïts o conquerits ni tan sols pels romans, que es van haver de limitar a establir un cordó militar de seguretat al voltant de les muntanyes de la Barbagia per controlar les incursions saquejadores i destructores dels indòmits i aguerrits pastors. L'altre exemple l'extrec d'un article d'Igor Ayora-Díaz²⁹ sobre l'hospitalitat a l'Ogliastra, regió veïna a la Barbagia i també d'economia agropastora i de muntanya, però, a diferència de la primera, amb una part important de costa. En aquest article, l'autor, un antropòleg que va fer el seu treball de camp en un poble d'aquesta regió, assenyala com des dels pobles de l'interior es critica els més propers al mar per la seva deixadesa respecte de la tradició històrica de l'hospitalitat. En una ambivalència típica en aquestes qüestions relatives a la identitat, els de l'interior són considerats (tant per ells mateixos com pels altres) com a *arretrati* (endarrerits, en el sentit de desenvolupament econòmic, social, etc.) o tradicionals i, precisament per aquesta raó, més respectuosos, exquisits i rígids en el compliment del costum de donar hospitalitat als visitants dels pobles veïns. El cas és que es considera els habitants dels pobles costers com a traïdors a aquest costum que ha obligat i vinculat els pobles veïns entre ells per la seva dedicació més intensiva a la indústria del turisme, que hauria adulterat i mercantilitzat el seu sistema de valors.³⁰

Un fenomen genuïnament contemporani d'aquest rebuig a allò que no es considera sard i que se situa precisament a la vora del mar, és el de la Costa Smeralda. Al nord-est de Sardenya hi ha tota una franja de costa dedicada al turisme estiuenc més exigent, que ha esdevingut amb el temps un dels destins preferits de les elits políti-

coeconòmiques i dels multimilionaris de tot el món, que allà atraquen els seus enormes iots, lloguen exclusius apartaments o construeixen les seves luxoses vil·les. A principis dels anys seixanta del segle xx, la Costa Smeralda deixa de ser un paratge més de les belles costes sardes quan Aga Khan, un ric príncep xiïta d'origen pakistanès, d'educació cosmopolita i amb afanys aperturistes amb intervencions de caire també filantròpic a tot el món, com a president de l'Aga Khan Development Network (AKDN), l'escull per fundar-hi un enorme, luxós i elitista complex turístic amb una acurada planificació urbanística i paisatgística d'arquitectura d'inspiració mediterrània. Òbviament, el resultat és una colònia exclusiva totalment aliena a la vida i cultura sardes, i és així com és vista pels sards: «la Costa Smeralda non est sarda», acostumen a dir per tota Sardenya. Sense voler aprofundir gaire en aquesta qüestió, la Costa Smeralda es presenta com una reedició, una nova manifestació en el contínuum històric de Sardenya de realitat colonial, igual com encara avui o fins molt recentment Sardenya ha albergat bases militars nord-americanes, de l'OTAN i italianes, s'han fet proves nuclears, o en el passat ha estat assetjada per imperis i colonitzadors de tots els colors. I amb això apuntem ja cap a les causes d'aquest divorci dels sards respecte del mar, que només esbossarem com a hipòtesis per a un possible desenvolupament futur de la recerca.

Segurament és l'extrema vulnerabilitat de les illes als atacs exteriors el que explica en part la històrica retirada de les seves poblacions cap a l'interior, com demostren les restes megalítiques de la civilització nuràgica sarda. Basada en construccions i monuments molt similars a les navetes o els talaiots balears, aquesta civilització de l'antiguitat ens ha deixat nombroses mostres habitables i funeràries -que encara avui utilitzen els pastors com a refugi estabular provisional per al bestiar-, sempre en zones altes i d'interior. Situada al bell mig de la Mediterrània occidental i molt lluny de totes les costes de terra ferma, Sardenya ha estat històricament molt vulnerable als atacs corsaris i, d'altra banda, estratègicament ha despertat l'interès de les civilitzacions i els imperis centrats en la Mediterrània. Les mostres més recents d'aquesta

doble faceta de centre d'interès estranger i d'indret vulnerable les tenim en les torres defensives que els catalanoaragonesos hi van construir al llarg dels 2.000 quilòmetres de costa sarda.

Però existeixen altres raons que explicarien la vida d'esquena al mar dels sards. «Esto es realmente la montaña: una fábrica de hombres para uso ajeno; su vida difusa y pródiga alimenta toda la historia del mar», diu Fernand Braudel en el seu clàssic sobre la Mediterrània,³¹ fins al punt que assenyala la muntanya com a productora mateixa d'aquesta història en els seus orígens, «pues la vida montañesa, movimiento más que vida sedentaria, ganadería antes que agricultura, parece haber sido, en efecto, la vida inicial del Mediterráneo, cuya civilización, lo mismo que la del Cercano Oriente y la de Asia Central, encubre y disimula a duras penas sus elementos pastoriles, que evocan un mundo primitivo de cazadores y pastores, una vida de trashumancia y nomadismo...» (2001:63-64). Les raons? Millor que deixem que parli el gran historiador francès: «Sin duda, la variada distribución de los recursos montañoses; pero también el hecho de que las llanuras fueron primitivamente el reino de las aguas estancadas y de la malaria, o bien zonas a lo largo de las cuales discurrían aún las aguas de curso incierto de los ríos. Las llanuras habitadas, que hoy en día son imagen de prosperidad, han sido la culminación tardía y penosa de siglos de esfuerzos colectivos» (2001:64). Efectivament, també a Sardenya les planes al·luvials han estat conquerides definitivament de manera recent, amb els plans bonificadors del feixisme i amb l'eradicació de la malària per part dels nord-americans a la dècada dels cinquanta. Són fenòmens comuns a tota la Mediterrània, dels quals Braudel proporciona innumbrables exemples. De fet, aquest paper històric de la muntanya en relació amb el mar i la difícil conquesta de les planícies són més reveladors si tenim en compte la insularitat muntanyosa de Sardenya.

■ EL PERQUÈ D'UN RECORREGUT PLEGATS

Resulta difícil concloure quelcom quan es té la sensació que amb prou feines s'ha començat. Ho dèiem a l'inici: ha estat gairebé el corrent que ens ha dut a endinsar-nos a la

mar quan nosaltres ho havíem fet cap a l'interior de manera natural. Nosaltres ens endinsàvem terra endins amb els nostres equipatges i quaderns de notes perquè corsos i sards ho havien fet primerament. És en el moment en què se'ns proposà d'escriure sobre la mar quan advertírem la situació paradoxal de treballar en una illa donant l'esquena al mar, tal com sembla que haurien fet sempre i majoritàriament sards i corsos. El més interessant d'aquesta incursió és la constatació, independent i autònoma per a cada un dels autors del text, d'aquesta històrica vida d'esquena al mar de corsos i sards. És a dir, la paradoxa no és tal: raons històriques, ecològiques, culturals, econòmiques, polítiques, etc., ho expliquen, i aquí n'hem tractat de donar algunes pinzellades.

Precisament és l'existència d'aquestes raons, moltes d'elles comunes a ambdues illes, les que ens han permès de fer aquest recorregut plegats. Les contínues incursions i ocupacions (tot i que amb continuïtats destacables i resultats diferents), una complexa orografia, un model socioeconòmic similar en què la família és el pal de paller o cosmovisions semblants, entre d'altres raons, ens han permès de comprendre per què sards i corsos s'han replegat històricament cap a l'interior. El fet que hi hagi molts més motius per a una anàlisi conjunta que la simple proximitat geogràfica ens fa pensar que alguns d'aquests podrien valer per a l'estudi d'altres pobles illencs del món.

Però viure d'esquena a la mar no significa obviar-la, ans al contrari, ja que com hem anat veient per a totes dues poblacions la mar esdevé fonamental. Malgrat que històricament la mar no ha estat una frontera infranquejable per als ocupadors de cap dels dos pobles ni per a ells mateixos, que han protagonitzat nombrosos processos migratoris, la mar ha estat la frontera perfecta per delimitar i definir el seu món. Com assenyala Fadda (2002), una definició d'illa ha de ser molt més que la d'una terra envoltada d'aigua, una illa és quelcom més que terra, i la mar, quelcom més que aigua. La mar seria una mena de frontera mental, tot el que és en una banda és allò cors o allò sard, tot el que hi ha a l'altra és allò desconegut, que, com ja hem vist, serà a priori, per a totes dues cultures, l'enemic. La mar fa que l'illa aparegui en l'imaginari dels seus habitants com l'epicentre del món.

Potser a nosaltres, com a antropòlegs, no ens sorprèn gaire aquesta pretensió: infinitat de pobles, sinó tots, es creuen el centre del món, es creuen els «autèntics homes» (així s'autodenominen per exemple els yanomami o els maori). La diferència radicaria en què la mar, amb la seva immensitat, reforça en ocasions aquesta imatge fins a punts extrems, i l'illa arriba a ser un món en si mateixa, com hem pogut comprovar ambdós en parlar amb alguns dels nostres informants de més edat.

Així, ens trobem que la porta oberta per l'etnologia marítima ens ha acabat portant per camins diferents al mateix horitzó on ens trobàvem, la comprensió d'altres mons. Podríem dir que ara coneixem una mica millor les realitats de sards i corsos (però no pas les de tots els habitants d'una o altra illa) i que, al mateix temps, se'ns han obert nous interrogants en els quals sens dubte caldria aprofundir. També hem començat la singladura en una nova especialitat que fins ara no contemplàvem i evidentment en un àmbit d'estudi que havíem minimitzat: la relació dels pobles illencs amb la mar.

NOTES

*Miguel Doñate Sastre, llicenciat, doctorand en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona i investigador en pràctiques del Departament d'Antropologia Social (UB), ha pogut desenvolupar la seva recerca a Còrsega gràcies al recolzament del Ministerio de Educación y Ciencia, mitjançant una beca de Formación de Profesorado Universitario (FPU).

**Pablo Romero Noguera, llicenciat i doctorand en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona, ha pogut desenvolupar la seva recerca a Sardenya gràcies al recolzament de l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya, mitjançant una beca predoctoral FI.

Un i altre han fet, respectivament, les parts sobre Còrsega i Sardenya.

1 RATZEL, F. «La Corse, étude anthropogéographique», a *Annales de Géographie*, 40, 1899, pàg. 304-329.

2 BRAUDEL, F. *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Madrid, FCE, 2001.

3 La història immòbil seria «la historia del hombre en sus relaciones con el medio que le rodea» (Braudel, 2001: 17).

4 Són molts els autors que, com Antonetti (vegeu ANTONETTI, P. *Histoire de la Corse*. París, Robert Laffont, 1990), segueixen aquesta línia interpretativa a l'hora d'analitzar el caràcter cors presentant-lo com una barreja dels caràcters insular i muntanyenc.

5 Sobre aquesta qüestió, Braudel ens ofereix un seguit de dades sobre els corsos disseminats pel món al s. XVII, als quals fa servir d'exemple del que anomena *emigrados insulares* (Braudel, 2001: 208-211).

6 Potser la xifra més exemplificadora és la del «continent» –que és com anomenen els corsos, però també els francesos de l'illa, a la França continental-, on es calcula que actualment resideixen 600.000 persones d'origen cors enfront les menys de 150.000 que continuarien a l'illa.

7 Vull destacar uns casos d'abandó de l'illa relativament normals dintre de la seva excepcionalitat: parlo dels bandits, dels desterrats i dels castigats. La meua recerca m'ha permès entrar en contacte amb nombrosos documents oficials o oficiosos en què es tracten aquestes situacions. El bandit –entès com a fora del bàndol o de la llei- acostumava a refugiar-se a la *machja* (maquis), però de vegades creuava la mar –cap a la veïna Sardenya-, normalment empès pel govern de torn que atorgava indults si s'abandonava el territori. Pel que fa als desterrats, era una situació semblant: l'autoritat oficial o tradicional podia determinar el desterrament com a mecanisme pacificador o, com a mínim, per evitar conflictes majors. També els càstigs podien implicar anar a la mar, com és el cas de les galeres o de l'enrolament forçós.

8 G. Ravis-Giordani (vegeu RAVIS-GIORDANI, G. *Bergers Corses. Les communautés villageoises du Niolu*. Aix-en-Provence, Edisud, 1983), ens parla de com a finals del primer quart del segle XVII els ports del Cap Cors arpleguen les tres quartes parts del volum total de mercaderies que es movien a l'illa. La preponderància dels ports del nord-est de l'illa sembla que es mantindria a encara a la primera meitat del segle XIX, com es pot veure a BERNARDINI, C. «Bastia et sa région sous la Monarchie de Juillet (1830-1848)», a *Bulletin de la Société des Sciences Historiques et Naturelles de la Corse*, 595 i 596, 1970, pàg. 23-59 i 9-48.

9 Vegeu POMPONI, F. «Un siècle d'histoire des biens communaux en Corse dans delà des Monts (1770-1870)», a *Études Corses*, 3, 1974, pàg. 5-41; POMPONI, F. «Un siècle d'histoire des biens communaux en Corse (1770-1870)», a *Études Corses*, 5, 1975, pàg. 15-54.

10 L'establiment de l'agricultura en les terres baixes ha estat històricament un punt de conflicte amb l'interior pastor, agreujant així aquesta dicotomia interior-costa, com apunta per a la veïna Sardenya M. Le Lannou. Vegeu LE LANNOU, M. *Pastori e Contadini di Sardenya*. Càller, Della Torre, 1979.

11 Una dada que posa de manifest la importància històrica de l'immigració italiana en la realitat corsa és que, com assenyala G. Ravis-Giordani (vegeu RAVIS-GIORDANI, G. «L'immigration n'est plus ce qu'elle était» a *Bulletin de la Société des Sciences Historiques et Naturelles de la Corse*, 702-703, 2003, pàg. 165-172), el 1954 els italians representaven el 91% dels estrangers que hi havia a l'illa. Vegeu també VINCENTELLI, T. «Société et immigration à Bastia à la fin du XVIIIe siècle», a *Études Corses*, 44, 1995, pàg. 5-35.

12 L'illa, al llarg de la seva història, és sotmesa a una mena de fractura sociopolítica (recolzada en la serralada que creua l'illa de nord-oest a sud-est) que arriba fins als actuals departaments Haute-Corse i Corse-du-Sud, constituïts el 1975 i que correspondrien a l'antiga divisió de Golo i Liamone, suprimida el 1811, però que ja englobaria els límits de la «terra di comunex» i la «terra di i signori» de l'època genovesa, que recollia la diferència pel que fa al model d'organització política. També

hi hauria una denominació d'arrel més sociològica, que és la *di quà dai monti o banda di dentro* i *di là dai monti o banda di fuori*, que reflecteix aquesta estreta relació a la península Itàlica en ser-hi el referent. Però encara n'hi ha més, ja que durant segles aquesta divisió fou utilitzada per distingir el grau d'italianitat, amb Bastia i el seu entorn al capdavant, (*banda di dentro*) com assenyala Bernardini (1970), i posteriorment també el grau de francesitat, amb Ajaccio al capdavant.

13 Aquesta germanor seria producte de múltiples factors, com per exemple la proximitat geogràfica (amb menys de 12 km, l'estret de Bonifacio els permet albirar-se), certes vinculacions històriques, valors semblants o el sentiment de territoris abandonats pels respectius estats, entre d'altres. Tanmateix, ara vull destacar el repoblament del nord-est de Sardenya per part de corsos, que ha deixat innumerables traces, com una variant dialectal del cors o la toponímia, com a estudi M. Maxia. Vegeu MAXIA, M. «Una colonia corsa a Nulvi fra il 1522 e il 1532» a *Études Corses*, 56, 2003, pàg. 39-46.

14 El 1901 hi havia 295.589 habitants, població que el cens del 2006, amb els 279.000 habitants, no hauria recuperat (font: INSEE). Els motius que s'apunten serien l'emigració, la participació en les guerres o la transformació del model familiar, entre d'altres.

15 No només produí impacte en la realitat de l'illa l'arribada de cop de tots aquests colons francesos provinent d'Algèria, també el fet que se'ls donés, en condicions molt favorables, les terres del pla d'Alèria, que feia poc que havien estat desinfectades de malària pels nord-americans. Aquest i altres fets són apuntats com a brou de cultiu per al naixement del FLNC. Per a aquesta qüestió vegeu, entre molts d'altres ANTONETTI, P. *Histoire de la Corse*. París, Robert Laffont, 1990; FADDA, A. *Isole allo specchio. Sardegna e Corsica tra identità, tradizione e innovazione*. Roma, Carocci, 2002; ANDREANI, J. L. *Comprendre la Corse*. França, Gallimard, 2004.

16 A data d'avui hi hauria inscrites 204 embarcacions com a professionals per a uns de 1.047 km de costa. (Font: CRPME)

17 En relació amb el trànsit de mercaderies, convé incidir que la dependència amb què viurien pràcticament totes les illes respecte a terra ferma afegiria un grau a l'aïllament i a la sensació de vulnerabilitat. A més, en el cas de Còrsega (i també de Sardenya) augmentaria el rebuig cap a uns estats que primer els haurien minvat i, després, abandonat.

18 En cors s'utilitza el terme *piaghja* per parlar tant de la plana com de la platja, amb la qual cosa se'ns recorda que durant molt de temps l'únic ús que es contemplava per a tots dos espais era el de pastura. A més, el fet que la majoria de les planes destacables siguin a tocar de la costa (exceptuant-ne les de la depressió central), confont-se amb les platges, justificaria encara més aquesta denominació conjunta.

19 «Roba qui roba a casa o qui ve del mar»

20 Vegeu, per exemple, CALTAGIRONE, B. *Animali perduti: abigeato e scambio sociale in Sardegna*. Càller, CELT, 1989; PIGLIARU, A. *Il banditismo in Sardegna. La vendetta barbaricina come ordinamento giuridico*. Milà, Giuffrè, 1975.

21 Per a la qüestió del matrimoni vegeu el clàssic LÉVI-STRAUSS, C.

Las estructuras elementales del parentesco. Barcelona, Paidós, 1981; per a la qüestió de l'hostilitat i la guerra, el clàssic d'EVANS-PRITCHARD, E.E. *Los nuer*. Barcelona, Anagrama, 1977, i el de SHALINS, M. «Hombre pobre, hombre rico, gran hombre, jefe: tipos políticos de Melanesia y Polinesia», a LLOBERA, J. R. *Antropología política*. Barcelona: Anagrama, 1979.

22 LE LANNOU. *Op. cit.* Per a la mínima genealogia traçada, vegeu la «Introduzione all'edizione italiana», de Manlio Brigaglia.

23 Bàsicament per la necessitat de protegir els conreus del voltant dels pobles de la depredació del bestiar.

24 Així anomenen els sards la península Italiana.

25 Davant de la costa alacantina hi ha una altra illa de Tabarka o Nova Tabarca, reanomenada així perquè va ser poblada també per altres genovesos provinents de l'illa tunisenca.

26 Avui dia és difícil sentir parlar sard a Càller quotidianament al carrer, com és difícil sentir parlar català a l'Alguer o tabarquí a Carloforte. L'italià ha esdevingut la llengua d'ús comú i només els voluntariosos esforços de recuperació per part d'individuals i associacions locals i les cada cop més esteses intervencions institucionals (si més no en el cas del català i del sard; el cas del tabarquí, el desconec) canvien una mica aquest panorama de desaparició de les llengües minoritàries sardes.

27 Vegeu una mica més endavant una molt breu explicació sobre aquesta civilització.

28 LILLIU, G. «La costante resistenziale sarda», a *Studi Sassaresi*, sèrie III, any acadèmic 1970-1971, vol. 3, *Autonomia e diritto di resistenza* (Università di Sassari - Società sassarese per le scienze giuridiche). Milà, Giuffrè, 1973, pàg. 47-60.

29 AYORA-DÍAZ, I. «Hospitality in Sardinia: the moral construction of identities», a *Europaea*, VI-1/2. 2000.

30 Així, mentre que tradicionalment els visitants són convidats a tot i no han de fer front a cap despesa pels espectacles i les viandes i begudes que se'ls ofereix, la percepció als pobles de l'interior és que en els pobles de la costa algunes d'aquestes coses ja són de pagament per a tothom qui en gaudeix. Segons diu Ayora-Díaz, la seva percepció és que això no és així -és a dir, que els de la costa continuen essent curiosos en el tracte amb els visitants no turistes dels pobles d'interior, amb la qual cosa compleixen amb les obligacions recíproques que des d'antuvi els vinculen a ells-, cosa que trencaria aquesta imatge força establerta i reforçaria la idea que es tracti simplement d'un mecanisme identificador.

31 BRAUDEL *Op. cit.*, p. 63.

